

Peter De Smet

Erich Wolfgang Korngold en *Die tote Stadt*

Erich Wolfgang Korngold

Begin mei 1955, zware wolken en striemende regen, een nat en vermoeid uitziend paar vlucht een café op de Brugse markt binnen. Nadat zij de regen van hun kledij hebben afgeschud, hun mantels hebben uitgetrokken, nemen zij plaats aan een tafeltje. Zij een elegante slanke vrouw van wie de leeftijd moeilijk met enige precisie te bepalen is, hij een vermoeid uitziende man die zwemt in zijn kostuum (het resultaat van een gedwongen dieet?). Zijn groot voorhoofd en de kalende kop dragen een vriendelijk gezicht. Bij een verwarmend drankje keuvelen zij wat in hun typisch Weens Duits.

Een man aan een naburig tafeltje is bijzonder in het paar geïnteresseerd en hij probeert hun conversatie stiekem te volgen.

Hij overwint zijn schroom en durft de twee mensen aan te spreken, want hij heeft de man herkend: het is Erich Wolfgang Korngold, de beroemde Weense componist en hij kan het weten, want hij is zelf een Wiener! De Weense Bruggeling kan zijn en-

thousiasme amper temperen... Wie had dit ooit gedacht: aan tafel zitten met een componist die ooit als Wunderkind in één adem met Mozart en Mendelssohn werd genoemd, die als knaap opera's componeerde en als twintiger samen met Arnold Schönberg als de grootste levende componist werd beschouwd! Wie had dit ooit kunnen vermoeden: Korngold in Brugge. Eindelijk. 35 jaar nadat zijn meesterwerk *Die tote Stadt* in première was gegaan. Voor het eerst hoorde Korngold het klokkengelui, bewandelde hij de smalle straten langs de verlaten kanalen en ervoer hij de stilte van het begijnenhof. Korngold was niet teleurgesteld en het trof hem dat hij in zijn opera op een welhaast bovennatuurlijke wijze de juiste sfeer wist weer te geven. Zijn muziek was de perfecte weergave van Brugge geweest, zo meende hij en terecht.

Vele jaren waren ondertussen voorbijgeleden sinds hij als knaap door zowat iedereen die iets in de muziek te betekenen had, op handen werd gedragen. Er is altijd muziek in het leven van Korngold geweest. Beide ouders waren muzikaal. Zijn vader, dr. Julius Korngold, was een vlijtige pianist uit Moravië en oud-leerling van Anton Bruckner die zijn carrière in de rechten inruilde voor een voorname positie als muzikrecensent in Wenen. Zoals Leopold Mozart stimuleerde hij al heel vlug het muzikale talent van Erich. Niet tevergeefs: als vijfjarige tokkelde de peuter op de piano al thema's uit opera's zoals Don Giovanni. In 1907 verklaarde Gustav Mahler dat de tienjarige pianist en componist een genie was, nadat het broekventje hem zijn cantate Gold had voorgespeeld! Kort daarop ging Erich op aanraden van Mahler bij Alexander von Zemlinsky in de leer. Weldra volgden talrijke composities. In 1908 schreef het wonderkind een ballet dat in 1910 in de Hofopera werd gespeeld. Richard Strauss viel welhaast omver van verbazing toen hij de sinfonietta van de vijftienjarige Korngold onder ogen en oren kreeg. Strauss, een nogal stugge Beier, die niet bekend stond om zijn vrijgevege complimenten, noemde de knaap de gelijke van om het even welke levende toondich-

ter. Na pianomuziek, kamermuziek en orkestmuziek kon het lyrische theater niet lang op zich laten wachten. De eenakters *Der Ring des Polykrates* en *Violanta* bevestigden in 1916 Korngolds positie als één van de leidende toondichters van zijn tijd.

Het was Georges Rodenbachs *Bruges-la-morte* uit 1896 dat hem de stof leverde voor zijn beroemdste opera: *Die tote Stadt*. De Gentenaar had van zijn novelle een toneelversie in vier bedrijven gemaakt met als titel *Le mirage*, maar het toneelstuk vond geen opvoerders. In 1902 werd *Le mirage* in het Duits vertaald door Siegfried Trebitsch als *Die stille Stadt*. 11 jaar later gaf Trebitsch het toneelstuk opnieuw uit, maar nu onder de nieuwe titel *Das Trugbild*. Trebitsch, een welbekende vertaler van George Bernard Shaw, was een vriend van Korngolds vader en toen zij elkaar in 1916 in de straten van Wenen ontmoetten, kwam toevallig *Das Trugbild* ter sprake. In zijn memoires vertelt Trebitsch hoe hij Erich het toneelstuk persoonlijk aanraadde. In ieder geval was de componist onder de indruk van het verhaal. Korngold erkende (naar eigen zeggen) meteen het muzikaal potentieel van het verhaal, zoals de sfeerschepping van de oude stad Brugge, de zwaarmoedige grondtoon, het zielsconflict van de twee protagonisten, de strijd tussen de erotische macht van de levende vrouw en de zielenkracht van de dode en de spanning tussen leven en dood. Korngold zette zich aan het werk en spoedig voltooide hij een libretto in één bedrijf. Hans Müller, de librettist van zijn twee vorige eenakters, gaf hem echter de raad een opera in verschillende bedrijven te componeren. Müller schreef de eerste akte, maar vader Julius en zoon Erich zetten zich zelf aan de schrijftafel en onder de naam van Paul Schott realiseerden zij samen een libretto voor een opera in drie bedrijven. Rodenbachs verhaal werd getrouw overgenomen, maar niet zonder enige wijzigingen. De namen werden geermaniseerd, personages werden toegevoegd en het gebeuren werd verdeeld tussen de realiteit en de wereld van de droom. Hugues werd Paul en Jane Scott werd Marietta. De dode vrouw kreeg een grotere rol en kreeg als naam Marie, de meer eerbiedwaardige vorm van Marietta. Naast leden van het theatergezelschap van Jane/Marietta werd ook Frank, een vriend van Paul, aan het verhaal toegevoegd. De gedachte om het verhaal grotendeels in een droom te plaatsen - Paul droomt wat er zou gebeuren indien hij een rela-

tie met Marietta zou aangaan -, was het idee van vader Korngold.

De belangstelling voor de droom was zeker niet uitzonderlijk in de stad van Sigmund Freud! Het verplaatsen van de actie naar een nachtmerrie liet toe dat de opera eindigde op berusting en verzoening, eerder dan op verbijstering. Compositorisch gezien zijn droom en nachtmerrie gefundenes fressen voor een toondichter zoals Korngold. Muzikaal gezien biedt het verhaal talrijke mogelijkheden zoals de sfeerschepping van het middeleeuwse Brugge, het uitgesproken gevoel van melancholie en Weltschmerz, het spirituele conflict tussen trouw en ontrouw, de erotische drift en de strijd tussen de rechten van de doden en de levenden.

Korngold begon met zijn compositie nog in hetzelfde jaar 1916, maar door de oorlog, zijn militaire dienst en zijn activiteiten als dirigent bleef het werk bijna een jaar onaangeroerd. De partituur was uiteindelijk af op 15 augustus 1920. De dubbele première ging door op 4 december 1920 in Hamburg en in Keulen. Het succes was overweldigend en meer dan ooit bevestigde Korngold met *Die tote Stadt* zijn positie als één van de belangrijkste operacomponisten van zijn tijd. Weldra werd de opera ook buiten de Duitstalige landen op de bühne gebracht, zoals in Praag, Budapest, Antwerpen en New York, waar het werk als eerste Duitstalige opera na Wereldoorlog I werd opgevoerd! Het gigantische orkest - het grootste ooit door Korngold gebruikt - bestaat uit drievoudig bezette houtblazers, vier Franse hoornen, drie trompetten (waaronder de bastrompet), drie trombones, tuba, timpani en een volledig strijkorkest. Daarnaast voorzag hij in vijf percussionisten (met nog eens vijf aangevuld op het einde van het eerste bedrijf), twee harpen, piano, celesta, harmonium en kerkorgel. Verder hoort men nog een windmachine, mandoline, twee stellen klokken (zowel gestemd als niet gestemd), een eerste blazersorkest op de scène dat uit vier trompetten en drie trombones bestaat, en een tweede met twee trompetten en twee klarinetten. Op het vlak van de koren is er een kinderkoor, een groot koor, een kamerkoor van zestien stemmen en, tenslotte, een vrouwenkoor *off stage* van 8 sopranen! De twee beroemde aria's, het *Mariettalied* en het *Pierrotlied*, bevestigden Korngolds reputatie als componist van onvergetelijke melodieën.

Het succes is op muzikaal vlak zeker te verantwoorden. Door sommigen als een symbolistische, door anderen weer als een expressionistische opera beschouwd, getuigt *Die tote Stadt* van een uitzonderlijk groot compositorisch talent. Dankzij vooruitgang op het gebied van de orkestrale techniek en de muzikale know how wist Korngold met zijn opera zowel op het vlak van de structuur (in het gebruik van de leidmotieven) als in de sonoriteit (de virtuositeit van de orkestratie) grootmeesters als Wagner en Strauss te overtreffen.

Het is jammer dat Giacomo Puccini's of Leo Falls plannen om Rodenbachs novelle op muziek te zetten nooit werden gerealiseerd, want het zou zeker de moeite zijn geweest de drie opera's op het muzikale vlak met elkaar te vergelijken!

Ondanks dat volgens sommigen *Die tote Stadt* het toonbeeld was van muzikale decadentie in het tijdperk van Neue Sachlichkeit, schakelde Korngold in een nog hogere versnelling voor zijn volgende opera: *Das Wunder der Heliane*. Voor dit nog heviger expressionistisch drama over de ultieme overwinning van de liefde op het kwaad, baseerde de librettist Hans Müller zich op het gelijknamige blijspel van Hans Kaltneker. De opera ging op 7 oktober 1927 te Hamburg in première. Niet alleen de muziek zorgde voor heel wat commotie. De zowat acht minuten durende naaktscène voor Heliane deed heel wat wenkbrauwen fronsen en verder kwam Heliane in conflict met Jonny! Ernest Kreneks opera *Jonny spielt auf* was toen het gespreksthema van de dag. Betiteld als een jazzopera, bezit het muziekstuk nieuwerwetse elementen nooit eerder in het lyrische theater op de Bühne gebracht, zoals een radio, een auto en een treinlocomotief! De première van deze Zeitoper te Leipzig op 10 februari 1927 was zo overweldigend, dat kort daarop de opera internationaal op het programma werd gezet en het libretto verscheen in niet minder dan 18 verschillende talen! Korngolds vader, één der invloedrijkste muziekcritici van dat ogenblik, trok van leer deze aberratie en hij werd in zijn strijd gesteund door dirigent Franz Schalk die weigerde de opera aan het Weense operahuis op te voeren! Met het oog op het verlies van inkomsten, eiste directeur Franz Schneiderhan, Schalks chef, dat *Jonny spielt auf* wél opgevoerd zou worden! Al vlug ontstonden tussen de muzikliefhebbers twee kampen: pro

Heliane betekende contra Jonny, en omgekeerd. Een Oostenrijkse sigarettenfabrikant greep zijn kans en produceerde twee nieuwe sigaretten: Jonny en Heliane! De Helianesigaret was duur, de Jonnysigaret bijzonder goedkoop!

Erich hield zich zo ver mogelijk van het strijdgevoel. Naast lesgeven en componeren, maakte hij ondertussen bewerkingen van operettes van Johann Strauss junior, Jacques Offenbach en Leo Fall. Voor Max Reinhardt, in zijn tijd één van de bekendste theaterregisseurs, hercomponeerde hij *Die Fledermaus* tot de musical *Rosalinda* die in Broadway heel wat succes kende. Toen Reinhardt in 1935 in Hollywood Shakespeares *A Midsummer Night's Dream* aan het verfilmen was, dacht hij meteen aan Korngold om Mendelssohns muziek te bewerken. Korngold aanvaardde de uitdaging om voor het nieuwe medium van de gesproken film te werken. Het werk beviel hem in die mate, dat hij een jaar later opnieuw in Hollywood was om er samen met Oscar Hammerstein II de operette *Give Us This Night* te componeren. In die tijd draaide Warner Brothers *Captain Blood*, een film met Errol Flynn in de hoofdrol. Aangezien Korngold toch in de buurt was, werd hij gevraagd om de muziek te componeren en zo werd Korngold één van de pioniers van de filmmuziek in Amerika en al in 1936 won hij zijn eerste Oscar met de film *Anthony Adverse*. Toen hij in 1938 door dezelfde studio gevraagd werd om *The Adventures of Robin Hood* van muziek te voorzien, weigerde hij aanvankelijk omwille van de vele actiescènes. Toen onze Weense toondichter op het punt stond huiswaarts te keren, bereikte hem het bericht van de Anschluss. De joodse Korngold kon niet naar Wenen terugkeren en na de hereniging met zijn gezin, besloot hij toch maar in Hollywood te blijven werken. *The Adventures of Robin Hood* kreeg in de ogen van de toondichter een nieuwe betekenis en de tirannie van de Normandiërs en de onderdrukking van de Saksen stond bij hem symbool voor de bezetting van zijn land door de Nazi's. Korngold leverde de muziek voor 18 producties, zoals *The Prince and the Pauper*, *The Private Lives of Elisabeth and Essex*, *The Sea Hawk*, *Of Human Bondage*, *Kings Row*, en *Juarez*. Korngold beschouwde de film als een opera, maar dan zonder zang.

Aangezien Korngold gezworen had zolang de nazi's aan de macht waren, geen concertmuziek

te schrijven, was het pas na het beëindigen van de wereldoorlog dat hij opnieuw serieuze muziek componeerde.

Het symfonische gedicht *Tomorrow* (opus 33) en zijn Derde strijkkwartet (opus 34) waren de eerste muziekcomposities waarmee Korngold zijn opgelegde stilte doorbrak. Uit de film *Deception* lichtte hij het Celloconcert (op. 37). Het aan Alma Mahler opgedragen en vaak door Jascha Heifetz gespeelde Vioolconcerto uit 1947 bezit eveneens motieven uit verschillende films.

Korngold hoopte op een comeback in zijn geboorteland. Maar de wereld van voor het grote conflict was niet meer. Ondanks de succesvolle uitvoering van *Die tote Stadt* en de festiviteiten rond zijn zestigste verjaardag in Wenen, kon Korngold als componist niet meer op de voorgrond treden. Zijn *Serenade* voor strijkers en zijn machtige symfonie wisten weinigen te bekoren. Maar nu was Korngold in Brugge. Zijn Weense buurman in het café wou absoluut het echtpaar Korngold aan Victor Van Hoestenbergh, de toenmalige burgemeester van Brugge, voorstellen.

Zo gezegd, zo gedaan. Op deze te natte meidag werd Korngold op het stadhuis ontvangen, vijfendertig jaar nadat *Die tote Stadt* in première was gegaan.

Op 18 mei verliet Korngold Europa om nooit meer terug te keren. Voor zijn dood op 29 november

1957 had hij het gevoel dat zijn muziek nooit meer uitgevoerd zou worden en totaal voorbijgestreefd was. Had de doodzieke toondichter een kristallen bol moeten hebben, dan had hij kunnen zien dat nog geen twintig jaar na zijn overlijden, zijn muziek opnieuw zou worden uitgevoerd en opgenomen. Dankzij de door zijn vader zo fel bekritiseerde filmmuziek is Erich Wolfgang Korngold een vaak gegoogelde naam. Talrijke boeken, aan hem gewijd, vinden een gretig leespubliek en een internetvereniging houdt de korngoldiana van naaldje tot draadje bij. ■